

Оксана Борисівна ПРОКОП'ЮК

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1417-8761>

Жінки-вкладниці київських монастирів за ризничними описами XVIII ст.: соціальний склад та гендерні особливості

Досліджується соціальний склад жінок-вкладниць київських чоловічих монастирів; йдеться про гендерні особливості жертводавства, а також про соціальні та просторові межі поширення духовних впливів монастирів Києва. Головне джерело – збережені описи ризниць монастирів, що уклалися у XVIII ст. та вміщують інформацію про вкладниць другої половини XVII – XVIII ст. Встановлено, що до київських чоловічих монастирів переважно вкладали або жінки-черниці, або жінки-монархині або жінки-вдови з різних соціальних станів. Потужними вкладницями виявилися ігумені та інокіни Києво-Вознесенського Флорівського монастиря, дружини гетьманів, російські цариці та жінки із знатних родин. Елітними за складом дарувальниць виглядають Києво-Печерська лавра, Софія Київська та Михайлівський Золотоверхий монастир. Вдалося переконливо продемонструвати, що київські святині справляли духовний вплив та багато важили для жінок-вкладниць з Києва, Гетьманщини, Слобожанщини та Російської імперії.

Ключові слова: монастирі, вкладники, гендерна історія, Київська митрополія, Гетьманщина, XVII–XVIII ст.

Oksana Prokopyuk

Women-depositors of Kyiv monasteries according to sacristy descriptions of the 18th century: social composition and gender features

The social composition of women-depositors of Kyiv monasteries is analyzed. The main source – preserved descriptions of the sacristy of the monasteries, which were concluded in the 18th century and contain information about the donations of the second half of the 17th–18th centuries. The author tries to answer the question: who were the women-depositors, what social status did they represent, to which monasteries and what liturgical items were donated? The gender features of sacrifice, social and spatial boundaries of the spread of Kyiv monasteries' spiritual influences are investigated.

It has been established that women donated in Kyiv monasteries together with men, or, more often than not, independently. The main depositors were women nuns, queens or women widows from various social classes. Powerful donations were abbesses and nuns of the Kyiv-Voznesensky Florivsky monastery, wives of hetmans, Russian queens and women from noble families. The Kyiv-Pechersk Lavra, St. Sophia of Kyiv and St. Michael's Golden-Domed Monastery look elite in terms of the number of donors, which is explained by the concentration of revered shrines and the status of monasteries. Women donated a variety of liturgical items, but more often gave liturgical vestments or individual items, or whole sets; there was also a practice when it was not a ready-made thing that was sacrificed, but, for example, expensive material for its production. Especially high percentage of women donations is recorded in the Kyryl's Holy Trinity Monastery. Records in the sacristy

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

descriptions of Kyiv monasteries of the 18th century convincingly demonstrate that Kyiv shrines exerted a spiritual influence and were important to women-depositors from Kyiv, the Hetmanate, Slobozhanshchyna and the Russian Empire.

Keywords: monasteries, church donation, gender history, Kyiv metropolitanate, Hetmanate, the 17th–18th centuries

Збережені різничні описи київських монастирів переконливо демонструють, що у другій половині XVII – XVIII ст. прерогатива вкладати богослужбове начиння до ризниць монастирських храмів належала чоловікам. Вкладницями могли виступати і жінки, проте їхнє представництво далеко не таке значне. Спробуємо з'ясувати, хто ж були ті жінки-вкладниці, які соціальні стани вони представляли, до яких монастирів та яке богослужбове начиння дарували? За головне джерело студій слугуватимуть збережені описи ризниць київських чоловічих монастирів, що укладалися у XVIII ст. та вміщують інформацію про вкладниць другої половини XVII – XVIII ст. До ризничних описів записані не всі без винятку дарувальниці, дані не є абсолютно повними, щоб реконструювати персональний склад, але достатньо репрезентативні для встановлення соціального складу жінок-вкладниць. Попри зацікавлення гендерною історією, сферу жертводавства такі студії зачепили слабо: переважно вивчалися окремі приклади надання вкладів відомими вкладницями; більше увага зосереджується на вкладах, а ніж на вкладницях [8; 2, с. 311–316]. Не бачимо потреби в межах невеликої статті аналізувати широке історіографічне тло, а спеціальні дослідження, в яких би інформація про жінок-вкладниць піддавалась тотальному аналізу з метою презентації їхнього соціального портрету, допоки не проводилися. Натомість такі студії спроможні продемонструвати гендерні особливості жертводавства, соціальні та просторові межі поширення духовних впливів монастирів Києва.

Загалом, серед вкладників київських монастирів спостерігається домінування чорного духовенства [15, с. 121]. Стосовно жінок-вкладниць говорити про таку помітну перевагу не випадає, хоча відсоток черниць-вкладниць виглядає доволі високим. Найбільш активними дарувальницями виступають настоятельниці та інокіні Києво-Печерського Вознесенського монастиря, а після переміщення у 1711–1712 рр. на Поділ – Києво-Вознесенського Флорівського монастиря, потужної жіночої обителі на теренах Гетьманщини. В джерелах Печерський Вознесенський монастир ще називають “панянським” [9, с. 30–32], зважаючи на соціальний склад його насельниць. Часто інокінями Вознесенського монастиря ставали жінки високого соціального походження, які володіли маєтками та грошима, прийнявши чернецтво, вони спрямовували значні статки на розбудову обителі й виготовлення дорогих богослужбових гаптів, в тому числі і для дарів. У Печерському Вознесенському, а пізніше у Флорівському монастирі знаходився потужний гаптарський осередок [1, арк. 46–64], монахині власноруч виготовляли богослужбове облачення, що відкривало широкі можливості для надання вкладів до різних монастирів, першим з яких була Києво-Печерська лавра. В ризничних описах Успенського собору Києво-Печерської лаври фігурує 47 (19 %)

вкладниць, з яких 12 (5 %) – черниці. Переважно це настоятельниці або інокіні Печерського Вознесенського монастиря: Марія Магдалена (Мазепа), монахиня; Марія Магдалена (Мокієвська), ігуменя; Вознесенського Флорівського монастиря: Олена (де-Жанті), ігуменя; Феодора (Сморжевська), ігуменя; Нектарія (Долгорукова), схимонахиня; монахині Євлампія (Дурнова), Піора (Глібова) Анастасія (Саковніна), Афанасія (Горчакова) [14, s. 416–419]. Представництво більш ніж поважне, кожна з цих жінок займала значне соціальне положення до постригу. Кількість та якість наданого в ризницю Великої церкви вражає. Варто згадати, хоча б, Піору (Глібову), яка ще до постригу пожертвувала в ризницю Успенського собору златоглавні ризи і стихар, ризи і стихар з атласу, воздух та два покрівці, а також привіску до чудотворної ікони Успіння Пресвятої Богородиці. І вже як черниця вклала більше двох десятків богослужбових предметів, – переважно богослужбове облачення з дорогих тканин [14, s. 418–419, 423]. Лавру обдаровували як важливий сакральний центр, місце зосередження шанованих святинь, а також як “свій” монастир. А вже до кінця 60-х рр. XVIII ст. Києво-Вознесенська Флорівська обитель знаходилася у підпорядкуванні печерського архімандрита та духовно окормлялася лаврою.

З 40-х рр. XVIII ст. черниці Вознесенського Флорівського монастиря щедро жертвували до Софії Київської. Таку нижню хронологічну межу фіксують збережені описи архієрейської ризниці, що обслуговувала потреби київських владик, а саме: Рафаїла (Заборовського), Тимофія (Щербацького), Арсенія (Могилянського) та Гавриїла (Кременецького). Йдеться про десятки вкладів з дорогих тканин, наданих до архієрейської ризниці, зокрема, ігуменями Оленою (де-Жанті), Феодорою (Сморжевською), Калісфеною (Милославською) та інокінями Нектарією (Долгоруковою), Піорою (Глібовою) [15, с. 122; 5, № 2446, арк. 6–27 зв.]. Часто в записках вказувалося, що та чи інша річ надана безпосередньо київському митрополиту і вже ним вкладає до ризниці. Такі формулювання схиляють до думки про бажання заручитися підтримкою владики, як один із мотивів обдаровування. Настоятельниці та й інокіні монастиря шукали покровительства архієрея, наприклад, в численних судових справах щодо монастирських земельних володінь, або й у внутрішніх конфліктних ситуаціях, зокрема, характерних для ігуменства Олени (де-Жанті) [11, с. 74–75]. Кафедральний статус Софійського монастиря, перебування тут київського митрополита та органів єпархіального управління в поєднанні з сакрумом самого місця, – визначальним чином впливали на персональний та соціальний склад вкладниць Софійського собору.

Дійсно, до Києво-Печерської лаври та Святософійського кафедрального монастиря інокіні Києво-Вознесенської Флорівської обителі жертвували найбільше. Проте й до інших київських монастирів вони надавали вклади, хоча й в меншій кількості. Наприклад, в той час, коли Вознесенська обитель знаходилася на Печерську, територіально близько до потужного Пустинно-Миколаївського монастиря в поменнику цього монастиря фіксуються вклади від печерських інокінь Олександри (Шкуратихи), Євпраксії (Карницьківни), Євтропії, Єлизавети,

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Олександри, схимниці Тетяни [23, арк. 268–272]. Окремі вклади надавали до Межигірського Спасо-Преображенського монастиря (ігуменя Анфія (Гуляницька), черниці Піора (Глібова) та Домітія) [10, с. 390, 481, 485], до Братського монастиря (черниця Піора (Глібова)) [17, спр. 2303, арк. 31], до Кирилівського монастиря (ігуменя Олена, черниці Єлизавета, Анфія та Єфросинія) [22, спр. 7, арк. 3; спр. 13, арк. 5, 11 зв., 12, 15, 27]. В одному з ризничних описів Братського монастиря значиться палиця на червоному оксамиті надана архімандриту Самуїлу (Миславському) від колишньої княгині, черниці Флорівського монастиря, проте її ім'я не вказане [17, спр. 2303, арк. 36].

Насельникам інших жіночих монастирів було важче проявляти себе у жертводавстві, хоча б з огляду на скромніші фінансові можливості, проте окремі вкладниці все-таки фіксуються. Важливим підтвердженням значення Києво-Печерської лаври та загалом Києва як сакрального центру не лише для Гетьманщини, а й для Слобожанщини є вклад ігумені Хорошівського Вознесенського монастиря Магдаліни (Квітківни) до ризниці Успенського собору [14, с. 417]. До Софії Київської дарували богослужбове начиння ігуменя Київського Богословського монастиря Ксанфія (Протанська) та ігуменя Новомлинського Успенського монастиря Іраклія [7, № 410/365С, арк. 46, 54, 61 зв., 66 зв.–67, 72 зв., 77, 84, 90 зв., 127 зв., 133, 136 зв., 137 зв., 140 зв.]; до Братського монастиря – ігуменя Києво-Богословського монастиря (ім'я не вказане) [6, № 615П, арк. 16 зв.]; до Кирилівської обителі – ігуменя Києво-Богословського монастиря Макарія [22, спр. 13, арк. 12 зв.]; до Петропавлівського монастиря – черниця Київського Йорданського монастиря Маркіяна [16, спр. 3876, арк. 8 зв.].

Дружини священників, як і самі священники, досить рідко виступали в ролі вкладників київських монастирів, очевидно через відсутність значних коштів. В описі ризниці Межигірського монастиря згадується напрестольний хрест наданий священником із Любеча спільно із дружиною [10, с. 298]. А в описі ризниці Братського монастиря записані дари від матері межигірського архімандрита та від вдови священника (імена не вказані) [20, спр. 4, арк. 6 зв.].

Соціум Гетьманщини, а точніше його світський сегмент, представляли жінки-вкладниці досить різних соціальних станів, переважно з козацтва та міщанства, окремі жертводавиці записані без соціальних маркерів. До київських монастирів вкладали дружини двох гетьманів – Івана Скоропадського та Данила Апостола. Так, Анастасія Скоропадська жертвувала до Успенського собору Києво-Печерської лаври та до Софії Київської, а Уляна Апостол лише до архієрейської ризниці в Софійському соборі. Від Скоропадської у Велику церкву надійшли суто злато-главні ризи, парні зелені златоглавні ризи, стихар гвоздиковий златоквітчастий, пара епитрахилей зелених златоглавних [14, с. 396]. До Софійського монастиря, зважаючи на архієрейський статус ризниці, дружини гетьманів жертвували сакоси, епитрахилі, омофори: Анастасія Скоропадська – білий сріблоглавний омофор та два вишневі сакоси (златоглавний і атласовий); Уляна Апостол – білі сріблоглавні сакос і епитрахиль [15, с. 123]. Ще одна активна вкладниця – мати

останнього гетьмана Кирила Розумовського, графиня Наталія Розумовська, одна з найвпливовіших осіб в тогочасній Гетьманщині. Дари від неї зафіксовані в різничних описах Успенського собору Києво-Печерської лаври, Софійського собору та Кирилівського Святотроїцького монастиря. До Успенського собору Розумовська надала білі златоглавні ризи, стихар і епитрахиль; жовтий адамашковий підризник, а також блюдо, прикрашене фініфтю [14, s. 397]. Відомо, що зазначені в описах архіерейської ризниці червоні оксамитові поручі та червоний атласний підризник Наталія Розумовська дарувала безпосередньо київському митрополиту Тимофію (Щербацькому). Зважаючи на дату, 15–16 серпня 1748 р., вклад міг слугувати “привітанням” владики на Київській кафедрі [15, с. 123]. До Кирилівської обителі Розумовська надала жовтий напівтабиновий підризник та зелену оксамитову епитрахиль [22, спр. 7, арк. 3, 4]. Остання вперше описана в прошнурованій книзі 1754 р., з детального опису дізнаємося, що на епитрахилі були зображені 12 апостолів і дарувалася вона безпосередньо ігумену для виголошення проповідей [22, спр. 7, арк. 4]. Важко сказати чи відому вкладницю вразила ораторська майстерність ігумена монастиря, чи такий дар мав натякати на її бажання чути проповідь у храмах київських монастирів, чи мав зовсім інші конотації.

Жінок-вкладниць з козацько-старшинського середовища найбільше записано в різничних описах Софії Київської: Ірина Лизогуб – донька гетьмана та дружина бунчукового товариша, Євдокія Чернишова – дружина генерального судді, “полкова Носова” (ідентифікувати останню поки не вдалося), Катерина Борковська [15, с. 124]. В Братському Богоявленському монастирі козацьку старшину представляли: дружина сотника Фекла Гудимова та “госпожа” Катерина Галаганова [17, спр. 2303, арк. 29 зв.]. Остання своїми вкладками засвідчила шанування Братської чудотворної ікони Божої Матері, саме до неї дарувала срібну лампадку і намисто з діамантами загальною вартістю 2000 руб. [6, № 615П, арк. 57, 63 зв.]. До Михайлівського Золотоверхого монастиря вклав Євангеліє спільно із дружиною Переяславський полковник сербського походження Родіон Дмитрашко [21, спр. 5, арк. 17]. Варто наголосити, що перший збережений різничний опис походить з Успенського собору Києво-Печерської лаври і датується груднем 1739 р. [12]. До цього часу активність козацької старшини в обдаровуванні монастирів згасає. Хоча описи й вміщують записи про вкладників XVII ст., все-таки в більш концентрованої формі подають інформацію ближчу до часу їх укладання, що певним чином обмежує представлення жінок-вкладниць з родів козацької старшини.

Міщанки-вкладниці фіксуються в різничних описах кількох київських обителей. Дружина київського вїгта Павла Войничача надала до Успенського собору Києво-Печерської лаври парні червоні оксамитові ризи та парні голубі оксамитові ризи, два стихарі до них, воздух великий з двома малими покрівцями, воздушок іконостасний. Три вкладниці Великої церкви – записані як жительки київські чи міщанки подільські (Анна Дмитрова, Романовичка, Максимовичева) [14, s. 399]. До Межигірського монастиря київський міщанин Іван Куча спільно з дружиною

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Марією вклав Євангеліє [19, спр. 81, арк. 88 зв.]; кілька вкладів надані жителькою Остерського повіту, вдовою Тетяною Захарчихою; з підпису на лжиці відомо про ще двох вкладниць обителі (прізвища не вказані), одна дарувала на престольний хрест разом з чоловіком [10, с. 285, 400, 482, 484, 485, 487], інша – різблений хрест спільно з дітьми [19, спр. 81, арк. 103]. До Пустинно-Миколаївського монастиря вкладали жителі Печерська: Кіндрат з дружиною Одарією, Олена Радіониха та Марія Власиха [23, арк. 271–272]. Вкладником Михайлівського Золотоверхого монастиря значиться київський бургомістр Іван Сказка з дружиною Любов'ю [6, № 539П/1764, арк. 44]. Завісу до Братської чудотворної ікони пожертвувала київська жителька Євдокія [20, спр. 4, арк. 6 зв.]; пару нараквиць обклали коштом дружини київського міщанина Марфи Квітківської [20, спр. 4, арк. 8]; від покійної Марії Забеліної, соціальний статус якої невідомий, надійшла срібна солянка [6, № 615П, арк. 58 зв.]. Київська міщанка Анна Гоївна дарувала італійську червону хустку до Кирилівського монастиря; а вдови, соціальний статус яких не відомий, Марія Череватенкова – катапетасму з вибойки та Феодосія Середенкова або Середиха – каламайкові стихар та орап [22, спр. 13, арк. 11 зв., 12, 14 зв., 16 зв.]. Помітно часто в записах вкладниць з різних соціальних станів вказується на їхнє вдівство. Справа в тому, що вдови могли самостійно себе репрезентувати. У Гетьманщині, де права жінок регулювалися чинними нормами Литовського Статуту, магдебурзького права та звичаєвим правом майнові права жінок-вдів були значно ширшими, аніж жінок, що перебували у шлюбі [4, с. 71–88].

Зовсім не відмічені міщанки, ні київські, а ні з інших міст та містечок Гетьманщини в різних описах Софії Київської. Проте записаний вклад жительки Варшави – пояс, дарований 16 липня 1754 р.; вказано її прізвище – Балтицька [15, с. 124]. Це максимально західна географічна точка на мапі вкладів до київських монастирів. Як бачимо, вартість та багатство оздоблення богослужбових речей, що їх вкладали жінки, змінюються в залежності від соціального статусу вкладниці. Вклад мав відповідати не лише статкам благодійника, його соціальній позиції, а й статусу “об’єкту вкладання”. Можливо, саме цим пояснюється той факт, що не кількісно, але пропорційно до загального числа вкладників, – найвищий відсоток жінок-вкладниць фіксується в різних описах Кирилівського монастиря 13 (39,3 %). Припускаємо, що мала значення менша “претензійність” монастиря, адже обитель не була багатою і мала значно скромнішу різницю. В Кирилівському і подібних до нього монастирях відкривалося більше можливостей для надання вкладів жінками з меншими статками, в тому числі і не лише з теренів Гетьманщини та Слобожанщини.

Щедрим вкладницями київських монастирів виявилися представниці російського соціуму, з різних соціальних станів від монархинь до невідомих “доброхотних дательок”. Російські цариці проявляли інтерес до трьох київських обителей: Києво-Печерської лаври, Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів. В різних описах Успенського собору перший дар від монархині – Євангеліє, вкладене царицею і великою княгинею Марфою Апраксіною, яка во-

лодарювала недовго, але встигла зробити вклад до Києво-Печерської лаври [14, s. 419]. Чимало богослужбових предметів до ризниці Великої церкви надійшли від імператриць Катерини I, Анни Іоанівни, Єлизавети Петрівни і великої княгині Марії Федорівни. Особливо значну кількість богослужбових предметів до Успенського собору дарувала імператриця Анна Іоанівна: золоті потир, дискос, два менших золотих дискоса, лжицю, звіздицю і копіє; пару білих сріблоглавних риз, пару білих сріблоглавних епитрахилей та білого сріблоглавного стихаря, на які імператриця дарувала матерію [14, s. 420–421]. В Софії Київській маємо вклади від імператриць Анни Іоанівни, Єлизавети Петрівни та царівни Катерини Олексіївни, сестри імператора Петра I [15, с. 120]. Також ризничні описи і Печерського і Софійського монастирів фіксують вклади від представниць грузинського монаршого дому, принцеси Анни Бакарової та Олександри Грузинської [14, s. 420–421; 15, с. 124]. Вкладницями Михайлівського Золотоверхого монастиря були дві російські імператриці – Єлизавета Петрівна (дарувала парчеві ризи, епитрахиль, підризник, стихар, архімандричі палиці) та Катерина II (надала покров на раку вмц. Варвари) [6, № 539П/1764, арк. 57, 81, 90, 101, 127, 138]. За видовим складом царські вклади різноманітні: до Києво-Печерської лаври дарували Євангелія, ризи, потири, дискоси, антипеди, тощо; до Софії Київської – омофори, сакоси, епитрахилі, поручі, палиці, панагії, потири, тощо. В загальній сукупності вкладів царські виділяються матеріалом виготовлення, багатством оздоблення та вартістю. Частіше, це навіть не окремі вклади, а вклади-комплекти, розписані в описах по різних рубриках. Досить поширеною виглядає практика, коли жертвувалась не готова річ, а дорога матерія на її виготовлення. Так, царівна Катерина Олексіївна в Софійську кафедру подала матерію, з якої був виготовлений комплект богослужбового облачення: зелені сріблоглавні омофор, сакос, епитрахиль та поручі. Так само з наданої матерії виготовлені златоглавні на жовтому оксамиті омофор, палиця, сакос, епитрахиль, поручі, стихар та орар – вклад імператриці Анни Іоанівни до Софійського собору [15, с. 120–121].

Вклади монархинь, а точніше їх представлення в ризничних описах, дозволяють підняти низку питань, зокрема, про невивадковість дарів у часі надання, про певні символічні прив’язки до тих чи інших подій чи дат важливих для вкладниць, про складність і різноплановість мотивацій. Так, у 1724 р., власне, в рік своєї коронації імператриця Катерина I через духівника Тимофія Васильєва пожертвувала до Успенського собору Києво-Печерської лаври золоту парчу, червоний та зелений оксамит на виготовлення богослужбового облачення. З вказаної дорогої матерії було виготовлено шість риз, лавра додатково на їхнє оздоблення витратила 367 руб., які просила відшкодувати доньку імператриці цесарівну Єлизавету Петрівну [18, спр. 8, арк. 3–3 зв.; 3, с. 326–334]. Думаємо, такий дар – один із кроків в низці заходів для надання легітимності коронації, утвердженню Катерини Олексіївни в новому статусі імператриці. На символічність дару, пов’язану з коронацією, прямо вказують дві медалі надані імператрицею Єлизаветою Петрівною до Софії Київської, виготовлені на честь коронації [7, № 409/364С, арк. 85–86].

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Приклад виділення вкладом конкретного святого місця в сакрумі Успенського собору – це передані в дар від імператриці Анни Іоанівни, два покривала з парчі на мощі свт. Михайла [12, арк. 18 зв.]. Актуальність культу свт. Михайла, якого вшановували як першого митрополита Київського, може бути пояснена перенесенням у 1730 р. його мощей до Успенського собору [13, арк. 128].

Інкони в ризничних описах вказуються і обставини, за яких надавався той чи інший монарший вклад. Так, під час візиту до Києва у 1744 р. імператриця дарувала хрест, Арсенію (Могілянському), який на той час був архієпископом Переяславським, а вже він, як митрополит Київський, вклав хрест до Св. Софії. 6 березня 1748 р. Єлизавета Петрівна вкладом відзначила митрополиту хіротонію Тимофія (Щербацького), дарувала комплект облачення з золотої парчі (омофор, палицю, епитрахиль, поручі, підризник), які владика привіз до Софії Київської [15, с. 120]. Якщо в ризничних описах Успенського собору фіксуються вклади як від російських монархів, так і від російських монархинь, то в ризничних описах Софії Київської та Михайлівського Золотоверхого монастиря, як вкладниці, записані виключно царствені жінки Російської імперії.

Слідом за монархами свій погляд на київські святині звертала російська знать. В ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври є вклади від представниць князівських, графських родів, наприклад, від княгині Марії Нарішкіної, графинь Катерини Салтикової, Катерини Рум'янцевої, Маври Шувалової, та ін. Вкладницями Києво-Печерської лаври ставали дружини російських адміністраторів, що призначалися на посади в Гетьманщину, як-то київські генерал-губернаторші Марія Леонтєва, Олена Восійкова, Параскева Глібова, а також жінки з родини Глібових: Марія, Олександра, Єлизавета. Російське купецтво представлене дружиною московського купця Марією Журавльовою. Соціальний статус близько десяти вкладниць з російських теренів не вказаний [14, s. 422–429]. До Софії Київської вкладали княгині Анна і Параскева Шаховські, Катерина Салтикова, Мавра Голіцина, Анна і Софія Головіні. Жертводавицею архієрейської ризниці була дружина київського генерал-губернатора Тетяна Шереметева. До соціально менш значущих можна зарахувати вклади до Софії Київської від полковниць Лукії Чичеринової та Анни Хрущової [15, с. 124]. Вагомими вкладницями Золотоверхо-Михайлівського монастиря були княгиня Варвара Шереметева, княжна Варвара Черкасова та графиня з українським корінням, Софія Апраксіна. Остання у 1789 р. вклала комплект із 6 богослужбових предметів [6, № 539П/1764, арк. 9 зв., 57, 71, 88 зв., 94, 98 зв., 108, 113 зв., 119 зв.]. Не складно помітити, що перші дві вкладниці тяжіли до Михайлівського монастиря, оскільки тут зберігалися мощі їхньої патрональної святої, вмц. Варвари. Княжна Варвара Черкасова додатково це підкреслила, дарувавши корону до гробу вмц. Варвари [6, № 539П/1764, арк. 9зв.]. Знатними вкладницями Кирилівського монастиря були княгиня Горчакова та генерал-губернаторша Параскева Глібова, від якої не лише надійшли чорні оксамитові ризи, чорний люстриновий стихар, великий і два малі атласні воздухи, кошуля гранатова голева на престол, а й за її кошти у 1765 р. робили іконостас [22,

спр. 13, арк. 1 зв., 10, 12 зв., 15, 15 зв., 36]. Про чотири вклади до Кирилівської обителі зазначено, що вони “от великороссийской женщины”, ще в двох випадках ця формула доповнена іменами, але без соціальних характеристик вкладниць [22, спр. 13, арк. 11 зв., 14 зв.]. Вкладницею Києво-Межигірського Преображенського монастиря була бояриня Лопухіна [10, с. 482, 484, 485]. Як бачимо російська знать, в особі своїх представниць жіночої статі, найбільший інтерес проявляла до трьох київських обителей: Києво-Печерської лаври, Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів. Вкладниці з менш заможних соціальних станів розпошені й по інших київських обителях.

Підсумовуючи варто наголосити, що до київських чоловічих монастирів жінки вкладали спільно з чоловіками, або, що траплялося частіше, – самостійно. Переважно вкладницями виступали або жінки-черниці, або жінки-монархині або жінки-вдови з різних соціальних станів. Потужними вкладницями виявилися інокіні Києво-Вознесенського Флорівського монастиря, дружини гетьманів, російські цариці та жінки із знатних родин. Елітними за складом дарувальниць виглядають Києво-Печерська лавра, Софія Київська та Михайлівський Золотоверхий монастир, що залежало від наявних святинь та статусу обителі. Вкладали представниці різних соціальних станів, проте монастир обирали у відповідності до своїх можливостей дарувати богослужбову річ “достойну” обителі. Жінки вкладали найрізноманітніші богослужбові предмети, проте частіше дарували богослужбове облачення або окремі елементи, або й цілі комплекти; мала місце й практика, коли жертвувалась не готова річ, а, наприклад, дорога матерія на її виготовлення. Записи в ризничних описах київських монастирів XVIII ст. переконливо демонструють, що київські святині справляли духовний вплив та багато важили для жінок-вкладниць з Києва, Гетьманщини, Слобожанщини та Російської імперії.

1. Варивода А. Г. Пам’ятки українського церковного гаптування XVII–XVIII ст. з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника як об’єкт культурної спадщини: дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. 311 с.

2. Варивода А. Г. Пожертви церковного текстилю до Успенського собору Києво-Печерської лаври у контексті благодійної діяльності козацької еліти. *Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні*: зб. наук. статей. Київ: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 311–316.

3. Варивода А. Г. Шість гаптованих фелонів 1720-х рр. з ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври: обставини виготовлення елітного комплексу. *Речі і образи*: матеріали конф. “Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики” (4 жовтня 2019 р., м. Київ). Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 326–334.

4. Волошин Ю. В. Вдови і вдівці у м. Полтаві в 60-х рр. XVIII ст. *СОЦІУМ: Альманах соціальної історії* / відп. ред. Віктор Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Вип. 11–12. С. 71–88.

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 1.
6. ІР НБУВ. Ф. 301.
7. ІР НБУВ. Ф. 312.
8. Кара-Васильєва Т. В. Шедеври церковного шитва України (XII–XX століття). Київ: Інформаційно-видавничий центр Української Православної Церкви, 2000. 95 с.
9. Крайня О. О. Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII і доля його пам’яток / Центр пам’ятокознавства НАН України і УТОПК. Київ: НКПКСЗ, 2012. 127 с.
10. Кузьмук О. С. Межигірська старовина: нариси з історії Києво-Межигірського в ім’я Преображення Господнього чоловічого монастиря в XVI–XVIII століттях. Київ: ФОП “Видавець Олег Філюк”, 2014. 624 с.
11. Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / сост. О. А. Крайняя. Киев: Феникс, 2010. 360 с., ил.
12. Національний заповідник “Києво-Печерська лавра” (далі – НЗ “КПЛ”). КПЛ-А-387.
13. НЗ “КПЛ”. КПЛ-А-945.
14. Прокоп’юк О. Б. Реєстр вкладників Києво-Печерської лаври за описами ризниці Успенського собору. *Rocznik Bolchowitinowski=Болховітіновський щорічник 2017/2018 / red. odpowied. Kostiantyn Krainii. Poznań; Kijów, 2019. S. 391–431.*
15. Прокоп’юк О. Б. Соціальний склад жертводавців Софії Київської (за ризничними описами 1740 та 1750 рр.). *Історія релігії в Україні: наук. щоріч. / за заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук. Львів: Видавничий відділ Львівського музею історії релігії “Логос”, 2020. Вип. 30. С. 117–126.*
16. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУ, м. Київ). Ф. 127. Оп. 1020.
17. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 127. Оп. 1024.
18. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 128. Оп. 1 заг.
19. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 132. Оп. 2.
20. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 168. Оп. 2.
21. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 169. Оп. 1.
22. ЦДІАУ, м. Київ. Ф. 888. Оп. 1.
23. Шульга Я. М. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 272 с.

References

1. Varyvoda, A. H. (2015). Pamiatky ukrainskoho tserkovnoho haptuvannia XVII–XVIII st. z kolektsii Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka yak ob’iekt kulturnoi spadshchyny: dys. ... kand. ist. nauk: 26.00.05, Kyiv, Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 311 s. (in Ukr.).
2. Varyvoda, A. H. (2016). Pozherty tserkovnoho tekstyliu do Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry u konteksti blahodiinoi diialnosti kozatskoi elity, *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini: zb. nauk. statei*, Kyiv, Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, s. 311–316. (in Ukr.).

3. Varyvoda, A. H. (2020). Shist haptovanykh feloniv 1720-kh rr. z ryznytsi Uspenskoho soboru Kyievo-Pecherskoi lavry: obstavyny vyhotovlennia elitnoho kompleksu, *Rechi i obrazy: materialy konferentsii “Spetsialni istorychni dystsypliny v konteksti “rechovoho” ta “vizualnoho” povorotiv yevropeiskoi humanitarystyky”* (4 zhovtnia 2019 r., m. Kyiv), Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 326–334. (in Ukr.).
4. Voloshyn, Yu. V. (2015). Vdovy i vdivtsi u m. Poltavi v 60-kh rr. XVIII st. *SOTSIUM: Almanakh sotsialnoi istorii*, Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, vyp. 11–12, s. 71–88. (in Ukr.).
5. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (dali – IR NBUV), f. 1. (in Ukr.).
6. IR NBUV, f. 301. (in Ukr.).
7. IR NBUV, f. 312. (in Ukr.).
8. Kara-Vasyliieva, T. V. (2000). Shedevry tserkovnoho shytva Ukrainy (XII–XX stolittia), Kyiv, Informatsiino-vydavnychiy tsentr Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy, 95 s. (in Ukr.).
9. Krainia, O. O. (2012). Kyievo-Pecherskyi zhinochyi monastyr XVI – pochatku XVIII i dolia yoho pamiatok, Kyiv, NKPIKZ, 127 s. (in Ukr.).
10. Kuzmuk, O. S. (2014). Mezhyhirska starovyna: narysy z istorii Kyievo-Mezhyhirskoho v imia Preobrazhennia Hospodnoho cholovichoho monastyria v XVI–XVIII stolittiah, Kyiv, FOP “Vydavets Oleh Filiuk”, 624 s. (in Ukr.).
11. Malizhenovskij, N. F. (2010). Kievskij zhenskij Florovskij (Voznesenskij) monastyr’, Kiev, Feniks, 360 s. (in Ukr.).
12. Natsionalnyi zapovidnyk “Kyievo-Pecherska lavra” (dali – NZ “KPL”), KPL-A-387. (in Ukr.).
13. NZ “KPL”, KPL-A-945. (in Ukr.).
14. Prokopiuk, O. B. (2019). Reiestr vkladnykiv Kyievo-Pecherskoi lavry za opysamy ryznytsi Uspenskoho soboru, *Rocznik Bolchowitinowski=Bolkhovitinovskiy shchorichnyk 2017/2018*, Poznań, Kijów, s. 391–431. (in Ukr.).
15. Prokopiuk, O. B. (2020). Sotsialnyi sklad zhertvodavtsiv Sofii Kyivskoi (za ryznychnymy opysamy 1740 ta 1750 rr.), *Istoriia religii v Ukraini: nauk. shchorich.*, vyp. 30, s. 117–126. (in Ukr.).
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (dali – TsDIAU, m. Kyiv), f. 127, op. 1020. (in Ukr.).
17. TsDIAU, m. Kyiv, f. 127, op. 1024. (in Ukr.).
18. TsDIAU, m. Kyiv, f. 128, op. 1 zag. (in Ukr.).
19. TsDIAU, m. Kyiv, f. 132, op. 2. (in Ukr.).
20. TsDIAU, m. Kyiv, f. 168, op. 2. (in Ukr.).
21. TsDIAU, m. Kyiv, f. 169, op. 1. (in Ukr.).
22. TsDIAU, m. Kyiv, f. 888, op. 1. (in Ukr.).
23. Shulha, Ya. M. (2015). Palomnytstvo do kyivskykh pravoslavnykh sviatyn u XVIII st.: sotsioantropolohichni vymir: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01, Kyiv, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 272 s. (in Ukr.).